

УДК 37.032 (045)

Сікалюк А. І.

АНАЛІЗ РЕЗУЛЬТАТІВ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ У СТУДЕНТІВ ЕКОНОМІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

У статті проаналізовано результати експериментального дослідження формування соціально-етичних цінностей (цілеспрямованість, соціальна відповідальність, взаємодія) у студентів економічних спеціальностей. Доведено ефективність змісту методів, форм і методик формування соціально-етичних цінностей особистості студента в умовах позанавчальної діяльності. Розглянуто динаміку ставлення майбутніх менеджерів до соціально-етичних цінностей і адекватної до ситуації соціально-етичної поведінки та стилю управління. Доведено, що метод проектування і ситуативна методика сприяють формуванню у студентів логіки власного соціального зростання, позитивної мотивації оволодіння знаннями, навичками соціально-етичної поведінки. Обґрунтовано доцільність проведення семінару-практикуму «Професійна етика менеджера економічного профілю» на формувальному етапі експериментального дослідження.

Ключові слова: експериментальне дослідження, соціально-етичні цінності, цілеспрямованість, соціальна відповідальність, взаємодія, позанавчальна діяльність, майбутній менеджер, студенти економічних спеціальностей.

Українське суспільство потребує підвищення рівня соціально-етичної культури фахівців економічного профілю на сучасному етапі розвитку держави. Необхідність формування соціально-етичних цінностей зумовлена прогресивними тенденціями, пов'язаними з гуманізацією освіти, особистісно орієнтованим підходом у вихованні студентів і водночас подальшим погіршенням дотримання соціально-етичних норм життєдіяльності сучасної студентської молоді.

Основні напрями удосконалення процесу етичного виховання лежать в основі системного і комплексного підходів до фахової підготовки, що відображено у працях Ю.Акимової, І.Зязюна, М.Казакіної, А.Капської, В.Ковальова та ін. Проблеми і наукові підходи щодо механізмів впливу на формування особистісних якостей у студентів розкриваються у дослідженнях О.Васічкина, С.Молчанова, А.Мудрика, Л.Савенкової, Г.Юркевича.

Мета статті — проаналізувати результати експериментального дослідження формування соціально-етичних цінностей (цілеспрямованість, соціальна відповідальність, взаємодія) у студентів економічних спеціальностей.

Відповідно до завдання наукового дослідження, нами було проведено перевірку ефективності змісту методів, форм і методик формування соціально-етичних цінностей особистості студента в умовах позанавчальної діяльності. Розрахунок необхідної вибірки в обох групах засвідчив їх достатність.

Одержані результати експерименту і теоретичні висновки дозволяють визначити наявність кількох рівнів сформованості соціально-етичних цінностей (високий, достатній, середній, низький), які були діагностовані до початку і після проведення формувального експерименту.

Для діагностики чотирьох рівнів сформованості соціально-етичних цінностей після формувального експерименту були використані методики, ідентичні до констатувального етапу: тест смисложиттєвих орієнтацій Д.Леонтєєва; методика М.Рокича на виявлення ціннісних орієнтацій; анкета на визначення загальнолюдських цінностей та на визначення їх розуміння студентами; опитувальник на визначення цінностей за рангом; методика виявлення знань про соціально-етичні основи управлінської діяльності; експрес-діагностика соціальних цінностей особистості та ін.

Як свідчить вибір зазначених методик і їх змістова спрямованість, вони дозволили на вихідному етапі експериментальної роботи з'ясувати реальну ситуацію щодо обізнаності майбутніми менеджерами економічної сфери змісту й особливостей соціально-етичних цінностей та соціально-етичної поведінки як складової їх майбутньої діяльності.

У процесі формувального експерименту ми використовували названі студентами домінуючі форми: дискусію про певну проблему, обговорення ситуації. Тематика їх пропонується як педагогами, так і студентами.

Проектуючи педагогічний експеримент соціально-етичного спрямування, ми передбачали використання творчого потенціалу методів, форм і методик, що дозволяло одночасно включати студентів у пошуки найбільш ефективних форм і методик для розв'язання соціально-виховних задач, співробітництво з різними соціальними групами і представниками різних творчих груп, які задіяні у позанавчальній виховній діяльності (студенти-сироти і студенти з багатодітних сімей, студентські сім'ї, члени студентського самоврядування, учасники творчих об'єднань різних курсів та ін.).

Особливо важливою складовою нашої дослідно-експериментальної роботи було обґрунтування методик формування у студентів соціально-етичних цінностей — зокрема, включення їх у самостійну творчу діяльність при реалізації проектів («Соціально-етичні цінності сучасного керівника», «Соціальна відповідальність керівника організації», «Соціально-етичні

основи взаємовідносин керівника і підлеглих»), рольових технологій («Звертання до колеги», «Непросте рішення», «Впевнені, невпевнені та агресивні рішення») та при розв'язанні ситуативних варіантів, а також у процесі стимулювання соціально значущих мотивів означеної діяльності та надання їй соціально-виховної спрямованості («Цінності сучасної молоді», «Успіх окрилює», «Підвищення зарплати», «Турботливий, цілеспрямований, але ...», «Три спірних рішення»).

Одним із ключових завдань у нашому дослідженні є, безперечно, оцінка динаміки ставлення студентів — майбутніх менеджерів — до соціально-етичних цінностей і адекватної до ситуації соціально-етичної поведінки та стилю управління. При цьому, ми вважаємо, що високий рівень сформованості соціально-етичних цінностей і їх прояв характеризується визнанням загальнолюдських етичних норм і правил, вільним проявом етичних цінностей, індивідуальної позиції при взаємодії. Таке прийняття інших цінностей і позицій (об'єктивне ставлення до прояву власних етичних цінностей, відсутність стереотипів у взаємодії, справедливе визнання досягнень інших та повага до людини) передбачає альтернативні погляди фахівця на проблеми, які часто наявні в управлінській сфері.

На констатувальному етапі діагностики були одержані такі результати щодо сформованості, зокрема, соціально-етичної цінності «цілеспрямованість»: 33,62% студентів Е групи і 31,39% студентів К групи мають низький рівень сформованості, що характеризує їх як людей, які ще не визначилися у власних цілях та засобах їх досягнення, хоча позитивно ставляться до інших, хто чітко усвідомлює те, що він робить і для чого йому це потрібно. Водночас такі студенти підпадають під вплив певних стереотипів, упереджень у ставленні до людей, які досить відверто відкривають «ворота» до своїх цілей, відкидаючи дану цінність як бачення власних дій заради «кар'єри». Після завершення експерименту відбулися певні зміни показників — низький рівень «цілеспрямованості» в Е групі зменшився з 79 осіб (33,62%) до 13 осіб (5,53%), а в К групі — з 70 осіб (31,39%) до 43 осіб (19,28%) від загального числа; високий рівень цілеспрямованості в Е групі піднявся майже удвічі — з 18,3% до 31,49%, в К групі також простежується, хоч і незначна, проте позитивна динаміка — показник високого рівня «цілеспрямованості» піднявся на 2,69% студентів, а низький рівень зменшився на 12,11%. Оскільки оцінки до початку і після експерименту в основному досить наближені у відносних показниках, то для перевірки значущості результатів було застосовано критерій X^2 , який показав зі значущістю $\alpha = 0,02$, що середнє арифметичне є достовірною мірою в нашому дослідженні. Отже, можна констатувати, що відбулося зростання показників високого і достатнього рівнів «цілеспрямованості».

Аналіз результатів засвідчив, що метод проектування і ситуативна методика сприяли формуванню у студентів логіки власного соціального зростання, позитивної мотивації оволодіння знаннями, навичками соціально-

етичної поведінки. При цьому слід зазначити, що поєднання повноти знань про соціально-етичні цінності, особливостей соціальних ролей і соціально-етичної поведінки дозволили розширити можливості формування у студентів нових особистісних і професійних якостей лідера, інформатора, координатора тощо.

Таким чином, для студентів експериментальної групи є характерним підвищення рівня «цілеспрямованості», що свідчить про високу усвідомлену об'єктивну оцінку даної цінності і зростання позитивного ставлення до необхідності формування «цілеспрямованості», як однієї із складових успішної професійної діяльності випускників вищої школи в управлінській сфері. Результати, отримані за методикою Т.Елерса на визначення цілеспрямованості завдяки багатогранності тверджень дозволили достатньо об'єктивно оцінити дані якості у студентів, оскільки із 235 студентів Е групи набрали 32 і більше балів за відповідями «так» 136 осіб, у К групі таких відповідей в межах 11 — 21 бала було виявлено у 81 студента, яких ми віднесли до середнього рівня.

Підсумки проведеного нами анкетування, підтвердили думку про те, що чим вищий рівень знань про категорію соціально-етичних цінностей, тим переконливішою є мотивація до досягнення успіху в управлінській діяльності на соціально-етичних засадах, оскільки високий рівень наявних знань і суті складових соціально-етичних цінностей, усвідомлення взаємозв'язку соціально-етичних цінностей і практичних дій та використання соціально-етичних цінностей як інструменту дозволяє студентам спроектувати й обґрунтувати спрямованість власної діяльності у професійній сфері.

Важливу роль у формуванні інших складових соціально-етичних цінностей, без сумніву, відіграла орієнтація на критерії — *інтелектуальний* — повнота засвоєння знань і складових соціально-етичних цінностей, *практичний* — усвідомленість змісту й особливостей соціально-етичних цінностей у практичній діяльності та *поведінковий* — дієвість застосування соціально-етичних цінностей в різних ситуаціях та їх показники, що дозволило використовувати різноманітні форми роботи, які розкривають реалії професійної діяльності та прояви в дії соціально-етичних цінностей: Школа управлінця, факультатив «Крок до професійного успіху», творча група «Соціально-етична поведінка — наше професійне кредо», Клуб молодого менеджера, ситуації-аналогії («Зустріч двох подруг», «Ризик», «Американські робочі щасливіші своїх японських колег»), ситуації-розваги («Хотілося як краще, а вийшло ...»), «Директор-винахідник», «Приємний сюрприз», «Пошук соломини в очі іншого»), дискусії («Особистісні якості сучасного керівника», «Авторитет та псевдоавторитет керівника») тощо. Особливе значення мали зустрічі з менеджерами-практиками, представниками комерційних і державних організацій.

Недостатній рівень сформованості уміння проявляти соціально-етичні цінності у практичній діяльності досить часто фіксують студенти самостійно.

Це простежується у процесі спостереження й обговорення виконання завдання на роботі (під час відвідування певних структур), у процесі оцінювання результатів роботи практиками-виконавцями, під час робочих взаємовідносин між керівниками відділів і співробітниками. Такі спостереження є важливими, оскільки характеризуючи міру і якість прояву іншими людьми соціально значущих цінностей, студенти добирають для аналізу слова, фрази, оцінюють дії і вчинки практиків, дотримуючись стилю поваги, справедливості і відповідальності за свої слова.

З метою вивчення сформованості такої соціально-етичної цінності як «соціальна відповідальність» майбутніми менеджерами ми детально розглянули ситуацію «Критики», суть якої полягає у порушенні етики ділових відносин з партнерами і бажанням одного із учасників «перекинути» власну провину на іншого співробітника. Проведена авторська анкета на початку експерименту і після обговорення даної ситуації засвідчила у відповідях студентів різний рівень усвідомлення мети дії учасників.

Дані за результатами експертної оцінки і обрахунки за набраними балами, дозволили виявити, що основна маса учасників експерименту в основному усвідомлює «соціальну відповідальність» за уміння приймати рішення, ставлення до інших і до себе й об'єктивно оцінює, в якій ситуації несе особисту відповідальність за дії, вчинки і поведінку. Це значить, що студенти на четвертому році навчання уміють уникати прийняття помилкових рішень, готові нести відповідальність за дії і життя інших людей. Якщо ж доведеться приймати рішення за себе і за інших, то вони завжди враховують, як це має вплинути на їх взаємовідносини і партнерську взаємодію з тими, з ким їм доведеться співпрацювати надалі.

Окрім того, ми досліджували, які способи вибирають студенти для реагування на порушення етичних норм поведінки чи їх уникнення у процесі проведення дискусії. До речі, студенти четвертого курсу Е групи при розв'язанні означеної ситуації запропонували альтернативні способи: співробітництво, компроміс, уникнення (ухиляння) від проблеми, пристосування до конкретної ситуації; студенти К групи вибрали способи «уникнення і пристосування», це засвідчило факт їхнього небажання брати на себе відповідальність.

Проаналізувавши дані про способи реалізації ролі менеджера за позицією «соціальна відповідальність», ми зробили висновок про те, що студенти експериментальної групи схильні до вирішення проблеми на користь інших людей і менше звертаються до таких способів, як «уникнення і пристосування», що підтверджує бажання студентів не займати рішучу позицію у вирішенні справ інших людей.

Таким чином, це дозволяє стверджувати, що студентів необхідно навчати конструктивним способам вирішення складних ситуацій, перш за все, щоб знищити рівень байдужості й прийняття неправильних рішень в роботі з різними групами людей, сформувані готовність брати

відповідальність за свої дії на себе у професійній ситуації, при виконанні обов'язку перед громадою, проявляти принциповість та високий рівень соціально-етичної поведінки.

Проведене нами повторне анкетування, спрямоване на виявлення усвідомлення майбутніми менеджерами соціальної відповідальності за дії та вчинки, дозволило зафіксувати зміни даних, отриманих на констатувальному етапі. За сумарними балами кількість студентів в Е групі, яких ми віднесли до високого рівня, змінилася з 8 осіб (3,41%) до 56 осіб (23,83%); до достатнього рівня — з 13 осіб (5,53%) до 91 особи (38,72%); до середнього рівня — з 134 осіб (57,02%) зменшилась кількість до 66 осіб (28,09%) і на низькому рівні зафіксовано зменшення студентів з 80 осіб (34,04%) до 22 осіб (9,36%). У контрольній групі відповідно: високий рівень — 7-21; достатній — 15-44; середній — 141-120; низький — 60-38 осіб.

Динаміка рівнів сформованості соціально-етичних цінностей в експериментальній групі більш помітна, хоча не можна заперечувати деякі зміни щодо сформованості соціальної відповідальності у студентів контрольної групи, особливо це простежується на достатньому та низькому рівнях. Таку різницю можна пояснити ще й тим, що для студентів четвертих курсів Е групи (на відміну від К групи) було проведено семінар-практикум «Професійна етика менеджера економічного профілю», в якому чимало уваги приділялося формуванню соціальної відповідальності та її прояву в різних професійних ситуаціях.

Не менш значущим у рамках нашого дослідження є питання про таку соціально-етичну цінність як «взаємодія» (партнерство, співпраця), яка є певною характеристикою ставлення особистості до тих, з ким вона працює та до своїх партнерів. Водночас дана цінність-якість засвідчує міру довіри до інших людей і поваги до рішень інших партнерів та відображає позитивно спрямовану поведінку і ставлення при співпраці з різними людьми чи групами людей.

З метою виявлення особистісної орієнтації на взаємодію ми використовували методику А.Єршова. Запропоновані тести за конкретними ситуаціями для діагностики дозволили використати в реальних умовах позанавчальної соціально-виховної роботи дану ситуативну методику.

На етапі формувального експерименту студентам пропонуються ситуативні теми, на основі чого вони моделюють один із типів ситуацій (ситуації-аналогії, ситуації-розваги тощо). При цьому у назву ситуації закладено ціль дій виконавця соціальної ролі (наприклад, «Партнер», «Покарання побічного винуватця», «Вибираємо наше рішення ...», «Кожен має робити те, що йому належить ...», «Потрібно звільнити людину. Яким шляхом Ви підете: обговорення в колективі чи приймете рішення самостійно?» та ін.). У ситуації створюються умови для прояву особистісної орієнтації на взаємодію і взаємовідносини з людьми (підлеглими, рівноправними чи з партнерами).

Результати формувального експерименту дозволили виявити помітну динаміку рівнів сформованості означеної цінності-якості в Е групі: частина студентів перемістилася з середнього на достатній рівень, а на низькому рівні не виявлено жодного студента. В К групі більшість студентів закріпилася на достатньому і середньому рівнях (21,97% і 26,01%), лише на 9 студентів збільшилась кількість студентів високого рівня, а на низькому залишилися 8 осіб, які, на нашу думку, потребують у подальшому індивідуальної роботи.

Впровадження експериментальних методів формування соціально-етичних цінностей у студентів економічних спеціальностей, розробка та впровадження форм, методик і змісту соціально-виховної роботи з означеною категорією студентів-вихованців дозволили проаналізувати й оцінити результати експерименту, які засвідчили позитивне вирішення поставлених завдань.

Перспективи подальшого дослідження ми вбачаємо у здійсненні експериментальної перевірки ефективності педагогічних умов і методик, які забезпечують формування таких соціально-етичних цінностей як «справедливість» та «толерантність» у студентів ВНЗ економічного профілю.

Використана література:

- 1.Акимова Ю. Н. *Типы личности студентов в современных условиях высшего образования России* : дис. ... кандидата психол. наук : 19.00.07 / Акимова Юлия Николаевна. — Ярославль, 2007. — 187 с.
- 2.Зязюн І. А. *Педагогіка добра : ідеї і реалії* / І. А. Зязюн. — К. : МАУП, 2000. — 312 с.
- 3.Капська А. Й. *Соціальне виховання студентів у сучасній вищій школі — одна із актуальних проблем* // Зб. наук. праць. — К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. — С. 68 — 73.
- 4.Ковальов В. П. *Критерії морального виховання* / В.П. Ковальов ; за ред. І. Д. Беха. — К. : Рад. школа, 1989. — 96 с.
- 5.Лозниця В. С. *Психологія менеджменту. Теорія і практика* : навч. посіб. — К. : ЕксОб, 2000. — 512 с.
- 6.Молчанов С. В. *Развитие морально-ценностной ориентации личности как функция социальной ситуации развития в подростковом и юношеском возрасте* : дис. ... кандидата психол. наук : 19.00.13 / Молчанов Сергей Владимирович. — М., 2005. — 234 с.
- 7.Сікалюк А. І. *Формування соціально-етичних цінностей у студентів економічного профілю : методичні рекомендації* / за ред. проф. А. Й. Капської. — К. : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2015. — 140 с.
- 8.Чапка М. *Психологічні засади підготовки менеджерів : монографія* / М. Чапка. — К. : МАУП, 2005. — 188 с.

9.Черевко В. П. Формування комунікативної компетентності майбутнього менеджера у процесі професійної підготовки : дис. ... кандидата психол. наук : 19.00.07 / Черевко Валентина Петрівна. — К., 2001. — 244 с.

10.Щекин Г. В. Практическая психология менеджмента : науч.-практ. пособ. / Г. В. Щекин. — К. : Украина, 1994. — 399 с.

11.Юркевич Г. Й. Психологічні детермінанти розвитку особистості менеджера : дис. ... кандидата психол. наук : 19.00.05 / Юркевич Галина Йосафатівна. — Івано-Франківськ, 1999. — 173 с.

СИКАЛЮК АНЖЕЛА ИВАНОВНА, *Анализ результатов экспериментального исследования формирования социально-этических ценностей у студентов экономических специальностей*

В статье проанализированы результаты экспериментального исследования формирования социально-этических ценностей (целеустремленность, социальная ответственность, взаимодействие) у студентов экономических специальностей. Доказана эффективность содержания методов, форм и методик формирования социально-этических ценностей личности студента в условиях внеучебной деятельности. Рассмотрена динамика отношения будущих менеджеров к социально-этическим ценностям и адекватной к ситуации социально-этического поведения и стиля управления. Доказано, что метод проектирования и ситуативная методика способствуют формированию у студентов логики собственного социального роста, положительной мотивации овладения знаниями, навыками социально-этического поведения. Обоснована целесообразность проведения семинара-практикума «Профессиональная этика менеджера экономического профиля» на формирующем этапе экспериментального исследования.

Ключевые слова: экспериментальное исследование, социально-этические ценности, целеустремленность, социальная ответственность, взаимодействие, внеучебная деятельность, будущий менеджер, студенты экономических специальностей.

SIKALIUK ANZHELA, *Analysis of the results of the experimental research the formation of socio-ethical values among students of economic specialties*

The results of the experimental research the formation of socio-ethical values (purposefulness, social responsibility, interaction) among students of economic specialties have been analyzed in the article. The efficiency of the methods, forms and methodologies of forming socio-ethical values of the student's personality in conditions of extracurricular activity has been proved. The dynamics of the future managers' attitude to the socio-ethical values and adequate to the situation of socio-ethical behavior and management style has been

considered. It has been proved that the project method and situational method contribute to the formation of students' own logic of social growth, positive motivation for the acquisition of knowledge, skills, socio-ethical behavior. The expediency of conducting a practical class «Professional ethics of the economic sphere manager» on the forming stage of the experimental research has been grounded.

Key words: experimental research, socio-ethical values, purposefulness, social responsibility, interaction, extracurricular activity, future manager, students of economic specialties.

УДК 37.013.42

Соляник М.Г.

НАЛАГОДЖЕННЯ ВЗАЄМОДІЇ МІЖ СУБ'ЄКТАМИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ, ЯКІ ПРАЦЮЮТЬ З СІМ'ЯМИ, ЩО ОПИНИЛИСЯ У СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ

В статті запропоновано принципи налагодження взаємодії між суб'єктами соціально-педагогічної діяльності, які працюють з сім'ями у складних життєвих обставинах такі як, співпраця, навчання, розвиток та підтримка волонтерської діяльності, активізація громади. Розглянуто форми соціально-педагогічної діяльності, спрямовані на налагодження взаємодії суб'єктів соціальної підтримки сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах: круглі столи, майстер-класи, конференції, дні відкритих дверей, навчальні тренінги, усні журнали, тощо. Визначена форми роботи по налагодження взаємодії між суб'єктами для волонтерів та для активізації громади.

Ключові слова: сім'я; суб'єкти соціально-педагогічної діяльності; принципи налагодження взаємодії; форми налагодження взаємодії; активізація громади; сім'я, яка опинилася у складних життєвих обставинах.

Одним із напрямів державної соціальної політики, спрямованої на профілактику сімейного неблагополуччя, має стати робота з кожною сім'єю, запровадження методик сімейно-орієнтованого підходу з урахуванням індивідуальних потреб та можливостей кожної конкретної сім'ї. До такої роботи мають бути залучені заклади та установи всіх рівнів – державного та недержавного. *Метою нашої статті є розгляд форми соціально-педагогічної діяльності, спрямовані на налагодження взаємодії суб'єктів соціальної підтримки сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах.*